

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Рада по вивченню продуктивних сил України

На правах рукопису

БАГРІЙЧУК ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РАЦІОНАЛЬНОГО
ВИКОРИСТАННЯ І ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ /НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ/

Спеціальність 08.08.02 - Економіка землекористування

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ-1996

00376140 (L)

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Прикарпатському відділенні Інституту агроекології та біотехнології УААН.

Наукові керівники: доктор економічних наук, професор, академік УААН В. М. ТРЕГОВЧУК
доктор економічних наук, доцент Г. Д. ГУЦУЛЯК

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, член-кор. УААН Д. С. ДОБРЯК
кандидат економічних наук, ст. науковий співробітник М. М. ФЕДОРОВ

Провідна організація - Львівський державний сільсько-господарський інститут

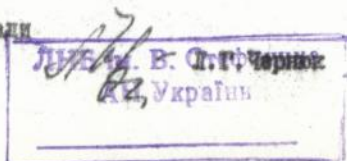
Захист дисертації відбудеться " 27 " вересня 1996 р.

о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 01.78.02 з захвоту дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук у Раді по вивченню продуктивних оил України НАН України за адресою: 252032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60, РВНС України НАН України 11-й поверх/.

Автореферат розіслано " 19 " вересня 1996 р.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці РВНС України НАН України.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор економічних наук

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

I. I. Актуальність теми. Екологічна криза, що охопила нині майже всю територію України, є результатом дії багатьох факторів і причин, які зрештою призвели до різкого погіршення стану навколишнього природного середовища, втрати ним кількісних та якісних показників, зниження відтворювального й асиміляційного потенціалів. Основні з них – це антиекологічна політика міністерств і відомств у минулому, що, на жаль, продовжується й дотепер, утилітарний та суто технократичний підходи до використання природи, нерациональне освоєння й екстенсивне витрачання природних ресурсів, розвиток продуктивних сил країни без належного врахування екологічних вимог, критеріїв і обмежень, величезні масштаби забруднення та деградації довкілля, насамперед, водойм, земель і лісів.

Що стосується земельних ресурсів – найціннішого багатства нашої держави, то вони використовуються викрай нерационально й експлуатуються понад будь-яку міру та екологічно неграмотно. Стан земельних ресурсів, особливо сільськогосподарських угідь, викликає велику тривогу. За останні 35 років площі еродованої ріллі значно збільшились і перевищують нині 13 млн. га, що становить понад одну третину всіх цінних земель. Високими темпами зростають площі кислих орних земель; сьогодні вони досягають 9 млн. га, або майже 27% ріллі. Перезволожені, заболочені, засолені та солонцюваті орні землі також безперервно розширюються і загалом займають площу 5 млн. га /17% ріллі/.

В результаті відбувається суттєве зниження якості та родючості ґрунтів і погіршення екологічного стану земельних ресурсів в Україні. А відтак недалеко й до гострої загальної екологічної кризи в аграрному землекористуванні, якщо не вжити термінових і радикальних заходів. Адже без докорінного екологічного оздоровлення сільськогосподарських угідь і переходу до принципово нових земельних відносин, які ґрунтуватимуться на еколого-економічних принципах землекористування, суспільство не може розраховувати на подальше підвищення урожайності сільськогосподарських культур та успішне розв'язання продовольчої проблеми в короткі строки.

Отже, питання раціоналізації використання й охорони земель, насамперед сільськогосподарських угідь, підвищення родючості останніх з урахуванням екологічних факторів, вимог, критеріїв і

обмежень належать тепер до числа найгостріших та найактуальніших як у науковому, так і практично-прикладному відношеннях. Причому розробка наукових основ та обґрунтування методів організації раціонального, екологічнобезпечного аграрного природокористування в сучасних умовах повинні здійснюватися на базі системного еколого-економічного підходу.

В останні півтора-два десятиріччя опубліковано чималу кількість наукових робіт, присвячених еколого-економічним або економіко-екологічним проблемам використання, збереження, відтворення та охорони сільськогосподарських земель зокрема і земельних ресурсів загалом. Найбільш вагомий внесок у дослідження цих проблем зробили М. В. Андріїшин, Д. І. Бистряков, В. І. Благодатний, П. П. Борщевський, П. Ф. Веденічев, Р. П. Возняк, М. Д. Волощук, С. А. Генсірук, К. І. Геренчук, Д. І. Гнаткович, М. А. Голубець, Р. Й. Гулько, Г. Д. Гуцуляк, Д. С. Добряк, Р. А. Іванух, П. Г. Казьмір, І. Р. Михасюк, Л. Я. Новаковський, І. К. Паламарчук, П. П. Руонак, А. Г. Тихонов, В. М. Трегобчук, Ю. Ю. Туниця, М. М. Федоров, В. П. Цемко, П. Г. Шищенко та багато інших.

Однак основна увага в дослідженні питань землекористування й охорони земельних угідь була зосереджена на розробці теорії, методології та методики оцінки ефективності використання сільськогосподарських земель і землеохоронних заходів. Проблеми ж екологічності землекористування, комплексної еколого-економічної оцінки його ефективності з урахуванням негативних екологічних наслідків продовжують залишатися недостатньо дослідженими. Поряд з цим, потребують всебічної наукової проробки такі питання, як методика еколого-економічного обґрунтування раціональної організації території сільськогосподарських підприємств і землеволодінь, ландшафтно-екологічний підхід до землепорядкування, методика еколого-економічної оцінки ефективності землеохоронних заходів, особливо ґрунтоводозахисних протирозійних заходів тощо.

Все це й зумовило вибір теми дисертаційної роботи та визначило зрештою мету і завдання дослідження, його логіко-структурну побудову.

1.2. Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка еколого-економічних принципів організації раціонального землекористування та охорони земельних ресурсів, методичних підходів до оцінки рівня екологічності аграрного землекористу-

вання й обґрунтування найбільш доцільних і ефективних напрямів раціоналізації використання та охорони сільськогосподарських угідь в умовах здійснення земельної реформи й існування багатоукладної економіки на селі.

Відповідно до поставленої мети формулювались і вирішувались такі основні завдання, як:

- дослідження теоретичних аспектів організації раціонального природокористування на основі системного еколого-економічного підходу;
- обґрунтування еколого-економічних принципів організації раціонального використання та охорони земельних ресурсів як найважливішої окладової частини біосфери;
- розробка ландшафтно-екологічного підходу до землепорядкування і раціональної організації території сільськогосподарських підприємств та землеволодінь;
- еколого-економічна оцінка сучасного стану й ефективності використання аграрного земельного фонду Івано-Франківської області;
- визначення ролі екологічних факторів у переведенні сільськогосподарського виробництва на сталий та ефективний шлях розвитку;
- обґрунтування основних напрямів раціоналізації використання й охорони сільськогосподарських угідь за різних форм земельної власності і методів господарювання на селі.

1.3. Предмет та об'єкт дослідження. Предмет дослідження - теоретичні, методологічні, методичні і практичні питання організації екологобезпечного, раціонального використання й охорони сільськогосподарських земель на сучасному етапі розвитку продуктивних сил суспільства та з урахуванням ринкових перетворень на селі.

Об'єкт дослідження - аграрний земельний фонд, сільськогосподарське землеволодіння та землекористування Івано-Франківської області; яка входить до Карпатського регіону, що має свої спеціфічні умови.

1.4. Методологія і методика дослідження. В основу методології покладено теоретичні фундаментальні розробки економічної та екологічної науки. В процесі дослідження використовувались законодавчі документи і рішення уряду України з питань землекористування, земельної реформи й охорони навколишнього природного се-

редовища, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з цих питань.

Під час роботи над дисертацією застосовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи досліджень – економічний аналіз та синтез, розрахунково-аналітичний, статистичний, порівняльний і експертних оцінок. Крім того, широко використовувались методи комплексного, системного підходу, зокрема еколого-економічного, генетичного та функціонального аналізу, статистичних групувань тощо.

Джерелами інформації, яка використовувалась при дослідженні по темі дисертації, були дані Міністату України, обласного та районних статуправлінь Івано-Франківської області, результати аналізу й узагальнення техніко-економічної, проектної та іншої інформації. Використовувались також статистичні і розрахункові дані, що містяться в публікаціях вітчизняних та зарубіжних економістів і екологів.

1.5. Наукова новизна роботи. Дисертація є комплексним дослідженням еколого-економічних проблем землекористування та охорони сільськогосподарських земель, що мають важливе народногосподарське значення для вирішення соціально-економічних й екологічних питань суспільного розвитку. До основних результатів, одержаних у ході виконання дослідження по темі дисертації, що становлять предмет захисту та відрізняються науковою новизною, належать:

- теоретичне обґрунтування зростання ролі екологічних факторів, критеріїв, показників і вимог при розв'язанні будь-яких соціально-економічних завдань та реалізації народногосподарських проектів;
- розробка системи еколого-економічних принципів організації раціонального аграрного землекористування й охорони сільськогосподарських земель, формулювання їх суті і змісту;
- запропонований екологічно-ландшафтний підхід до територіальної організації сільськогосподарських підприємств та землеволодінь і проведення землевпорядних робіт;
- розробка й обґрунтування основних напрямів і рекомендацій по раціоналізації використання та охорони сільськогосподарських земель в умовах реформування земельних відносин.

1.6. Практичне значення роботи. Застосування обґрунтованих пропозицій і рекомендацій у практиці сільськогосподарського виробництва, землекористування та охорони земельних угідь сприя-

тиме не лише підвищенню ефективності аграрної сфери, зникненню ресурсомісткості продукції сільського господарства, а й подоланню гострої екологічної кризи, насамперед у землекористуванні Карпатського регіону. Запропоновані в дисертації розробки та конкретні рекомендації з питань реконструкції землекористувань і землеволодінь з урахуванням еколого-економічних критеріїв та вимог, створення ґрунтоводозахисних і противерозійних систем землеробства в басейнах малих річок, еколого-економічного обґрунтування землевпорядних робіт тощо можуть бути використані з метою забезпечення сталого й екологічнобезпечного розвитку регіональних АПК.

І.7. Апробація роботи. Результати дослідження демонструвалися на Міжнародних науково-практичних конференціях "Проблеми Індустріалізації" /м.Косів, 1993 рік/ та "Проблеми агропромислового комплексу гірського регіону Карпат" /В.Гакта, 1994 рік/. За матеріалами дисертації підготовлена в співавторстві брошура "Система моніторингу земель Карпатського регіону України", яка видана масовим тиражем для практичного використання.

І.8. Реалізація та публікація результатів досліджень. Результати досліджень і рекомендації автора вилучені до наукових звітів Прикарпатського відділення Інституту агроекології та біотехнології УАН, Інституту агроекології та біотехнології УАН, а також використовувались Івано-Франківським управлінням земельних ресурсів. По темі дисертації опубліковано 5 наукових робіт загальним обсягом понад 14 друк.арк.

І.9. Структура і обсяг дисертації. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків і рекомендацій, списку використаної літератури та додатків. Вона викладена на 144 стор. машинописного тексту, містить 16 таблиць і 4 додатки. Список літератури охоплює 121 найменування.

П. КОРОТКИЙ ЗМІСТ РОБОТИ, НАЙВАЖЛИВІШІ ПОЛОЖЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

П.1. У вступі обґрунтована актуальність теми дисертації, визначена її мета, завдання, предмет і об'єкт дослідження, розкрито методологічну основу та методику, показано наукову новизну і практичне значення дослідження.

П.2. У першому розділі - "Теоретичні аспекти організації раціонального використання та охорони земельних ресурсів в умовах

земельної реформи" – сформульовані принципи організації раціональних і екологобезпечних систем землеволодіння та землекористування, наукові основи еколого-економічного обґрунтування раціонального використання й охорони сільськогосподарських земель, а також методичні питання внутрігосподарського екологобезпечного землевпорядкування.

Організація раціонального використання і охорони земельних ресурсів безперечно повинна ґрунтуватися на вимогах наукових засад раціонального природокористування. Це означає, що при інтенсифікації суспільного виробництва, по-перше, слід обов'язково враховувати екологічну місткість природного середовища та допустимі навантаження на природні ресурси. По-друге, розвиток виробництва має найтіснішим чином узгоджуватися з природним ресурсним потенціалом і якісним станом природних ресурсів. По-третє, цей же розвиток повинен передбачати розробку комплексу заходів з охорони природного середовища від забруднення, вичащення і руйнування. По-четверте, в усіх випадках цілеспрямоване перетворення агроландшафтів слід поєднувати з створенням належних умов для життя і здоров'я людини, його праці й відпочинку, а також з досягненням підвищення біологічної продуктивності ландшафтів. По-п'яте, розвиток аграрної сфери слід спрямовувати по шляху застосування екологобезпечних методів боротьби з шкідниками і хворобами рослин та тварин, екологічно чистих технологій тощо, а унікальні природні об'єкти необхідно вилучати з господарського використання.

Особливого значення набирає нині проблема дотримання принципу системності, який дає можливість враховувати при проектуванні зміни ландшафту в межах одного його інваріанту /незмінної структури/, що охоплює динаміку геосистеми /перемінні стани./ і корінні перетворення структури ландшафту, тобто його розвиток.

З екологічної точки зору раціональна організація території означає науково обґрунтоване, виважене та цілеспрямоване використання природних ресурсів і регулювання природних процесів та зв'язків, природних функцій ландшафту: енергетичного балансу, геохімічного режиму, гравітаційних процесів, вологообороту, біологічного кругообігу тощо. Лише таким чином можуть бути успішно і науково обґрунтовано вирішені не менш важливі соціальні, економічні та інші завдання організації території – цільове призна-

чення земель і режими їх використання, складу й співвідношення угідь, комплексна охорона всіх компонентів ландшафту тощо. Завдяки цьому природно-територіальні комплекси спроможні виконувати чимало соціально-економічних функцій; вони стають системою, що зберігає генофонд, ресурсвідтворювальною /продукування біомаси, відтворення води/ та середовищевідтворювальною системою, що забезпечує сприятливі та екологічнобезпечні умови життя, здоров'я, праці і відпочинку людей.

Організацію території необхідно суворо диференціювати за типами та видами ландшафтів, уникаючи її одноманітності. Господарські навантаження на територію доцільно регулювати у відповідності з структурою ландшафтів і їх стійкістю до зовнішніх впливів. Волноспаз слід враховувати зональні й азональні особливості, а також індивідуальну специфіку кожного ландшафту, пристосовуючи мобільні засоби виробництва /сільськогосподарську техніку, транспортні засоби тощо/ до відповідних умов території, забезпечуючи високу економічну ефективність використання земель.

Поряд з цим, необхідно зберігати внутрішні різноманітності ландшафту, які відповідають важливим умовам його стійкості. В більшості випадків треба формувати розгалужену мережу природоохоронних територій і об'єктів. На основі системного проектування, тобто відображення в схемах або проектах землеустроювання не тільки покompонентного /галузевого/, а й територіального /геосистемного/ підходу, слід домагатися цілісного, взаємоузгодженого охоплення всіх сторін об'єкта проектування, всіх його станів - сучасного функціонування з урахуванням генетичної специфіки, експлуатації та догляду за ним на період проектування, управління його динамікою і розвитком тощо.

Основним завданням організації раціонального землеволодіння і землекористування є досягнення найвищої їх ефективності при задоволенні потреб суспільства в землях відповідного цільового призначення і додержання вимог по їх охороні, екологічнобезпечному використанню.

Таким чином, існує декілька наукових підходів до землеустроювання, які можна умовно звести до трьох основних напрямів: 1/ ландшафтно-екологічний; 2/ адаптивний; 3/ комплексний еколого-економічний.

П.З. Другий розділ - "Оцінка екологічного стану земельного фонду Івано-Франківської області та ефективності використання

сільськогосподарських угідь" - присвячено комплексному аналізу сучасного екологічного стану та оцінці ефективності використання земельних ресурсів у сільському господарстві.

Регіональні відмінності у рельєфі та кліматі, гідрології тощо зумовлюють як особливості ґрунтового покриву, так і характер використання та структуру земельного фонду, основних видів земельних угідь, територіальний розподіл землекористувачів і землевласників. Що стосується Івано-Франківської області, яка належить до Карпатського регіону, то її територія, незважаючи на наявність передгірних і гірських районів, значною мірою освоєна у сільськогосподарському виробництві. Частка ріллі тут становить 30%, а сільгоспугідь - 46% загальної площі. Більше 15% території області використовується у вигляді кормових угідь /табл. I/. Якщо ж брати до уваги ще й присадибні ділянки, колективні сади та городи, то рівень сільськогосподарської освоєності території області буде помітно вищим.

Як видно з даних табл. I, за останні 25 років у структурі використання земельних угідь, у т.ч. сільськогосподарських, відбулися значні зміни. Вони проявилися насамперед у збільшенні лісових насаджень і площі орних земель. Щодо структури землеводців та землекористувачів необхідно відзначити, що за роки земельної реформи більшість змін стосується якраз сільськогосподарських землевласників. Серед інших землекористувачів - це формування нових категорій земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Екологічно необґрунтоване землекористування в сільському господарстві області, недотримання і порушення екологічних вимог, стандартів, обмежень тощо, призвели до того, що сільськогосподарські угіддя на великих площах знаходяться в критичному екологічному стані. Падає родючість ґрунтів, зростають площі закислених, еродованих і техногенно забруднених земель. Все це зрештою негативно відбивається на продуктивності земельних угідь та ефективності аграрного виробництва, якості продовольства, його екологічній чистоті тощо.

В останні десятиріччя у формуванні агроландшафтів в області, особливо у лісостеповій зоні, мали місце небажані тенденції. Стратегічним напрямом було укрупнення розмірів полів, проведення не завжди обґрунтованих культуртехнічних робіт на сільськогосподарських землях. При цьому, як правило, не враховувались еко-

Динаміка і структура земельних угідь Івано-Франківської області за 1970-1995 рр.

Види угідь	Площа, тис. га		Дитома вага, %	
	1970	1995	1970	1995
Загальна площа	1392,7	1392,7	100	100
Сільськогосподарські землі - всього	554,1	653,8	40,0	47,0
в тому числі				
Рілля	344,8	412,5	25,0	30,0
Багаторічні насадження	11,4	17,0	1,0	1,0
Сіножаті	78,3	77,8	5,0	6,0
Пасовища	115,3	129,6	8,0	9,0
Разом сільськогосподарських угідь	549,8	636,9	39,0	46,0
Ліси і інші лісові площі	598,8	628,9	43,0	45,0
Забудовані площі	-	53,1	-	4,0
Присадибні землі	94,0	-	6,0	-
Відкриті заболочені землі, болота	4,4	2,6	0,3	0,2
Радіоактивно забруднені сільськогосподарські угіддя	-	-	-	-
Відкриті землі без рослинного покриття або з незначним рослинним покритвом	-	30,3	-	2,0
Води	-	24,0	-	2,0
Інші	141,4	-	10,0	-

логічні умови, вимоги та обмеження, що й призвело до загострення екологічної ситуації в землекористуванні.

Відомо, що продуктивність та ефективність використання земельних ресурсів у сільському господарстві прямо й безпосередньо залежать не тільки від ґрунтово-кліматичних умов, абсолютних і відносних рівнів землезабезпеченості. Вони великою мірою залежать і від того, наскільки аграрна сфера забезпечена іншими виробничими ресурсами. Дані табл. 2 свідчать, що абсолютні та відносні /на душу населення/ розміри сільськогосподарського землекористування в області за 1971-1994 рр. зазнали істотних змін. Так, відносна площа сільськогосподарських угідь скоротилась на 0,13 га, а ріллі - на 0,05 га. І якщо виробництво сільськогосподарської продукції за той же період з розрахунку на 100 га угідь зросло майже на 20%, то на душу населення, навпаки, зменшилось на 25%. Волнообраз підвищилась і загальна землемісткість сільськогосподарства, тобто ефективність використання /віддача/ сільськогосподарських угідь, істотно знизилась - приблизно на 21%. Хоча землемісткість валової аграрної продукції, розрахованої по площі ріллі, дещо зменшилась - з 1,24 га до 1,14 га /на 8%/.

II. 4. У третьому розділі - "Основні напрями, методи і механізми раціоналізації використання підвищення родючості та поліпшення охорони сільськогосподарських земель" - обґрунтовано систему землеохоронних і землемеліоративних заходів та прогноз їх розвитку, в т.ч. й комплекс ґрунтоводоохоронних заходів у басейнах малих рік. Поряд з цим, розглянуто організаційно-економічні механізми управління раціоналізацією землекористування та охорони ґрунтів в умовах ринкових відносин.

Веручи до уваги особливості сільськогосподарського виробництва області, незадовільний екологічний стан земельних ресурсів, які використовуються в аграрній сфері, першочергового вирішення, як показали наші дослідження, потребують:

1/ розробка і реалізація системи землеохоронних та землемеліоративних /у широкому розумінні/ заходів, які дали б можливість звести до мінімуму ерозію й деградацію ґрунтів, істотно підвищити їх родючість, а отже, - й ефективність використання;

2/ проведення комплексу ґрунтоводозахисних заходів у басейнах річок, насамперед малих, з метою докорінного покращення екологічної ситуації на схилах, у заплавах, а також екологічного стану водотоків і водойм;

Таблиця 2

Динаміка абсолютного та питомого сільськогосподарського землекористування, продуктивності угідь і землекористованні аграрного виробництва Івано-Франківської області за 1971-1994 рр. /громадський сектор/

Показники	у середньому по періодах				
	1971-1975рр.	1976-1980рр.	1981-1985рр.	1986-1990рр.	1991-1994рр.
Площа сільгоспугідь, тис.га	444,7	512,8	511,7	473,4	515,1
у т.ч. ріллі, тис.га	294,4	346,7	346,7	320,7	270,9
Питома земельна площа /припадає на душу населення /:					
- сільгоспугідь, га	0,24	0,28	0,27	0,23	0,22
- ріллі, га	0,23	0,26	0,26	0,23	0,18
Валова сільськогосподарська продукція, тис.крб., на:					
- 100 га сільгоспугідь	51,8	51,8	59,9	105,4	97,6
- душу населення	2,5	3,1	3,4	3,8	2,1
- 1 зайнятого в сільському господарстві	8,5	3,8	4,7	6,9	4,7
Землекористованні сільського господарства /на 1000 крб. валової продукції припадає /, га:					
- сільгоспугідь	0,51	0,51	0,50	1,13	0,98
- ріллі	1,24	1,19	1,53	1,65	1,14

3/ розробка та застосування ефективних організаційно-економічних механізмів ринкового типу, які б спонукали та стимулювали сільськогосподарських товаровиробників, аграрні підприємства й об'єднання раціонально використовувати та всебічно охороняти земельні ресурси та інші природні ресурси, довкілля загалом.

Охорона й меліорація сільськогосподарських земель, підвищення їх родючості, а відтак - і продуктивності угідь пряме й безпосередньо зв'язані, по-перше, з структурою агроландшафтів, застосовуваними технологіями та агротехнікою, спеціалізацією землеробства, системою господарювання на селі тощо. По-друге, велику роль при цьому відіграють спеціальні землеохоронні та землемеліоративні заходи, до яких належать - водні й хімічні види меліорації, біомеліорація, гідротехнічні протиерозійні споруди, полезахисне лісорозведення /агралісомеліорація/ і т.п.

Тому для того, щоб ефективно розв'язувати ці проблеми й одержувати більше якісної аграрної продукції з одиниці земельної площі, необхідно в кожному районі, сільськогосподарському підприємстві, фермерському господарстві, зважаючи на особливості тієї зони, в якій вони розташовані, сформувати еколого- та ерозійностійкі високопродуктивні культурні агроландшафти. Нині потрібно йти на зменшення площі сільгоспугідь і ріллі, але створювати саме такі агроландшафти.

Сьогодні є всі підстави зробити принциповий і концептуальний висновок, що з біосферно-екологічної точки зору сучасне сільськогосподарське виробництво, особливо рослинницькі галузі, значною мірою не угоджується з природними процесами, та перебуває в конфліктній ситуації з навколишнім природним середовищем. Оскільки затрати суспільства на підтримання необхідного рівня виробництва аграрної продукції надзвичайно великі, а коефіцієнт корисної дії їх надто малий, це означає, що причини зазначеної "конфліктності" зумовлені неспівпаданням характеру та напрямів природного і сільськогосподарського процесів.

В основу розробки та визначення структури комплексу ґрунто-водоохоронних заходів у басейнах середніх і малих рік має бути покладено принцип раціонального й екологічнобезпечного ведення землеробства на водозборах. З цієї метою в межах водозборів, тобто басейнів таких рік, фіксують оптимальні за площею і співвідно-

шенням сільськогосподарські, лісові, водні та інші види угідь. Рациональна, зрівноважена структура всіх угідь забезпечить екологічну рівновагу, стійкість та високу продуктивність агроландшафтів і належну якість навколишнього середовища загалом.

Широкого застосування в басейнах рік області повинна набратися система лугомеліоративних заходів. Залуження насамперед ерозійнонебезпечних земель і елементів гідрографічної мережі дасть можливість звести нанівець ерозію земель і надходження забруднюючих інгредієнтів у водойми та водночас одержувати дешеву кормову продукцію. Особливого значення слід надавати в усіх районах області системі лісомеліоративних заходів з метою охорони сільськогосподарських земель та підвищення їх родючості. Вони не є капіталомісткими, але ефект від них може бути досить великим.

Економічне стимулювання землекоронних і землемеліоративних заходів має здійснюватися, на наш погляд, за допомогою таких важелів, що носять ринковий характер. По-перше, це пільгове кредитування тих землевласників та землекористувачів, які вкладають кошти в землемеліоративні заходи, у відповідні екологічнобезпечні технологічні і технічні поліпшення тощо. По-друге, це - безпосередні субсидії (централізовані або місцеві) на придбання та освоєння екологічнобезпечних технологій і систем землеробства, будівництво ґрунтоводоохоронних споруд або очисних систем.

По-третє, слід широко застосовувати на місцях такий економічний важіль, як звільнення від податків тієї частини прибутків аграрних товаровиробників, яку вони спрямовують на реалізацію землеводоохоронних заходів, формування екологічнобезпечних агроландшафтів і придбання екологічно чистих засобів виробництва. По-четверте, важливу роль повинно відіграти цінове стимулювання з боку держави виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, а також врахування екологічних затрат при вирішенні питання обґрунтованості підвищення цін на агропродовольчі товари.

Державна політика в сфері охорони та збереження земель - найважливішої ресурсної бази агропродовольчого бізнесу - нині має бути підпорядкована одночасному вирішенню трьох завдань. Перше - це забезпечення належних рівнів доходності аграрних товаровиробників; друге - збереження високої продуктивності

сільськогосподарських угідь для нинішнього та майбутніх поколінь і третє - це максимальне зменшення шкоди, яка завдається навколишньому природному середовищу, насамперед земельним ресурсам, сільськогосподарською діяльністю сусільства.

Природа єдина, тому й система управління нею повинна бути єдиною, інтегрованою. В організаційному відношенні зазначену систему управління слід будувати виходячи з таких наріжних принципів:

1/ Можливість оперативного вирішення управлінських завдань на основі співставлення визначених цілей і напрямів діяльності з їх практичною реалізацією, здатності швидкого реагування та коригування.

2/ Забезпечення комплексного підходу до вирішення екологічних, еколого-економічних і природоохоронних проблем на всіх рівнях.

3/ Головний орган регіональної системи управління повинен бути повзавідомчим за підпорядкуванням, контролюючим - за функціями та господарюючим - за компетенцією, а зв'язки його по вертикалі необхідно звести до мінімуму за значного розширення по горизонталі /в територіальному аспекті/.

Якщо за цими принципами буде створена система управління природокористуванням і природоохороною /в т.ч. землекористуванням та землеохороною/, то вона буде функціонально гнучкою й оперативно дієвою.

III. ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

III.1. Внаслідок вкрай нераціонального й екологічно незрівноваженого використання земельних ресурсів, надмірних антропогенних навантажень на ґрунт і недостатньої уваги до комплексного здійснення землеводомеліоохоронних заходів, відсутності належних правових, організаційних та економічних механізмів захисту земель, екологічний стан земельних ресурсів, особливо сільськогосподарських угідь, як загалом по Україні, так і зокрема в Івано-Франківській області значно погіршився. В багатьох регіонах і районах в аграрному землекористуванні має місце гостра екологічна криза.

III.2. Івано-Франківщина характеризується досить високим рівнем сільськогосподарської освоєності території - майже 46% її загальної земельної площі займають сільгоспугіддя. З них на

рілля припадає приблизно 30% всієї території та 47% площі сільськогосподарських земель. Навіть у гірських та передгірських регіонах за останні 40-50 років лісистість значно зменшилась, а площі орних земель суттєво зросли. Подібну тенденцію ні з екологічної, ні з економічної, ні з соціальної точок зору не можна визнати позитивною.

Ш.3. В області, як показують розрахунки, щорічно з 1 га ерозійнонебезпечної ріллі втрачається в середньому до 30 т родючого шару ґрунту. Це завдає величезної екологічної та економічної шкоди суспільству, природі й аграрному виробництву. На еродованих землях різко знижується урожайність сільськогосподарських культур та ефективність використання виробничих ресурсів /на 25-40% і більше/. Продукти ерозії ґрунтів забруднюють водойми, в т.ч. й джерела питного водозабезпечення, що спричиняє велику шкоду здоров'ю людини, зростання затрат на водопідготовку і т.п.

Ш.4. Івано-Франківська область належить до тих регіонів, які потерпіли внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Тут виявлено 70 сіл з забрудненням їх території радіонуклідами. Рівень радіоакційного забруднення /по цезію-137/ коливається від 1 до 5 кюрі /кв.км. Найбільше таких сіл у Снятинському /26/, Городенківському /17/ і Косівському /14/ районах. Відбувається розповсюдження радіонуклідів, забруднення ними продуктів харчування, питної води тощо. Все це, безперечно, призведе до зростання шкоди, що завдається здоров'ю населення, збільшення його захворюваності й погіршення демографічних показників.

Тому необхідно, по-перше, терміново налагодити чіткий радіоекологічний моніторинг - спостереження за рівнями та змінами забруднення радіоактивними елементами ґрунтів, водойм, лісів й інших складових довкілля. А по-друге, розробити і послідовно здійснювати систему заходів, спрямованих на різке зменшення шкоди, яка завдається радіоактивним забрудненням території, насамперед, сільгоспугідь.

Ш.5. Внаслідок погіршення екологічного стану сільськогосподарських угідь, недотримання екологічний вимог і обмежень, а також зменшення обсягів землеводомеліоохоронних заходів знизилась еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів у сільському господарстві в області. Зокрема, зросла землемісткість аграрного виробництва, а відтак - ефективність

віддача/землекористування за період з 1970 по 1994 рр. істотно зменшилась /майже на 21%/. Екологічна шкода /в грошовому виразі/ внаслідок нераціонального використання земельних ресурсів у сільському господарстві в останні роки, за нашими розрахунками, становить від 115 до 150 крб. на рік /у цілах 1990 р./.

III.6. В зв'язку з цим у дисертації теоретично узагальнено та обґрунтовано принципи організації раціональних і екологічнобезпечних систем землеводіння та землекористування в сільському господарстві на основі еколого-економічного підходу до використання й охорони земельних ресурсів. Вимоги екологічної безпеки, необхідність формування екологічнозрівноважених, стійких та високопродуктивних і економічно ефективних агроландшафтів повинні бути покладені в основу не тільки створення нових, а й при удосконаленні територіального розміщення існуючих землеводінь, землекористувань та їх структурно-виробничих одиниць.

III.7. Розробку та еколого-економічне обґрунтування заходів щодо організації раціонального й екологічнобезпечного використання і охорони земель необхідно здійснювати, зважаючи на загальну методологію екологічнозрівноваженого природокористування в умовах сучасної НТР. Згідно з цією методологією: антропогенні навантаження на навколишнє природне середовище повинні узгоджуватися з екологічною місткістю природного середовища; має досягатися збалансоване співвідношення між використанням, покращенням, відтворенням та консервацією природних ресурсів або довкілля загалом, а також забезпечуватися комплексне використання, розширене відтворення й охорона природних ресурсів.

III.8. Радикальний напрям, найголовніший шлях до підвищення родючості та продуктивності сільгоспугідь охорони й якісного поліпшення стану ґрунтів при веденні аграрного виробництва полягає в тому, щоб максимально мірою наблизити сільськогосподарські процеси до природних, біосферних. Усунути ті суперечності, що існують нині між ними, можна тільки на основі формування раціональних, екологічнобезпечних і ерозійностійких агроландшафтів з структурно зрівноваженими агроекосистемами. Крім того, необхідно докорінно перебудувати систему внутрішньогосподарського землекористування з урахуванням екологічних факторів, критеріїв та вимог.

III.9. Комплекс ґрунтоводоохоронних заходів в області повинен охоплювати: освоєння ґрунтозахисних систем землеробства

на площі 204 тис.га, у т.ч. з контурно-меліоративною організацією території - 105 тис.га; організацію протиерозійних сівозмін - 86 тис.га; залуження сильноеродованих і схилених земельних угідь - 20,7 тис.га; створення захисних лісонасаджень - 5,4 тис.га; осушення перезволожених земель - 28 тис.га; реконструкцію діючих осушувальних систем - 48 тис.га; будівництво водорегулюючих валів - 1,3 тис.км і дамб та берегоукріплюючих споруд - 0,5 тис.км.

Реалізація намічених прогнозних обсягів ґрунтоводоохоронних заходів дасть можливість у 7,2-14,1 рази зменшити змив ґрунту і тим самим підвищити родючість сільгоспугідь. У грошовому виразі відвернена /попереджена/ екологічна шкода становитиме щонайменше 20-25 млн.дол.США на рік, а продуктивність та ефективність сільського господарства зросте, як мінімум, на 20-25%.

III.10. Важливим фактором покращення охорони сільськогосподарських земель, підвищення їх родючості, а також поліпшення екологічного стану довкілля, зокрема водойм, слід вважати здійснення системи ґрунтоводоохоронних заходів у басейнах рік, у т.ч. малих. Щорічні відвернені збитки /або економічна шкода/ за їх реалізації становитимуть, за нашими розрахунками, понад 8,6 млн.крб. у цінах 1990 р. за капітальних вкладень 52,5 млн.крб. Тобто строк окупності останніх у середньому по басейнах рік Дністра та Прута дорівнює 6,1 року, що свідчить про досить високу ефективність цих заходів.

III.11. Запропонований регіональний організаційно-економічний механізм управління аграрним землекористуванням та охороною ґрунтів в умовах ринкових відносин включає:

- пільгове оподаткування тих землевласників і землекористувачів, які вкладають кошти в землемеліоохоронні заходи, еколого-безпечні технічні та технологічні поліпшення;

- безпосередні субсидії /централізовані або місцеві/ на придбання й освоєння екологобезпечних технічних засобів, технологій і систем землеробства, будівництво ґрунтоводоохоронних споруд тощо;

- звільнення від податків тієї частини прибутків аграрних товаровиробників, яку вони спрямовують на вирішення екологічних проблем, формування ерозійностійких та високопродуктивних агро-

ландшафтів і т.п.;

- штрафні санкції за недотримання земельного та екологічного законодавства, порушення екологічних вимог і стандартів;

- екологічний податок на прибуток тих аграрних та агропромислових товаровиробників, які застосовують екологобезпечні технології, засоби та системи виробництва тощо.

*
* * *

На закінчення необхідно відзначити, що дослідження еколого-економічних аспектів аграрного землекористування й охорони сільськогосподарських угідь є надто складною проблемою. Вона недостатньо розроблена не лише в науковому, а й прикладному плані саме в нерозривному зв'язку екології та економіки господарювання на землі. Тому сформульовані в дисертації положення, методологічні і методичні підходи та принципи, висловлені думки й обґрунтовані напрями, методи і механізми вирішення еколого-економічних проблем використання та охорони сільськогосподарських земель не слід розглядати загальною як безперечні та завершені. Все це вимагає подальших широкомасштабних досліджень з урахуванням зростання ролі екологічного фактора в економічному розвитку суспільства.

IV. ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

IV.1. Еколого-економічне обґрунтування схем і проектів організації території на Гуцульщині. - Косів: ВУЗР КР, 1993 /0, I др.арк. /.

IV.2. Еколого-економічне обґрунтування раціонального використання і охорони сільськогосподарських земель // Зб.: Проблеми агропромислового комплексу гірського регіону Карпат. - Н.Ворота - В.Бакта: ЗІАНВ., 1994 /0, I др.арк. /.

IV.3. Зміст і структура системи моніторингу земель // Система моніторингу земель Карпатського регіону України. - Косів: ПВІАБ, 1994 /у співавт. /, /0,25 др.арк. /.

IV.4. Досвід окладання Схеми екологічного районування території Карпатського регіону /верхній і регіональний рівні // Зб.: Система моніторингу земель Карпатського регіону України. - Косів: ПВІАБ, 1994 /0,6 др.арк. /.

IV.5. Екологічний стан сільськогосподарських земель Карпатського регіону /у друці, в співавт. / /0,25 др.арк. /.

Аннотация

БАГРИЙЧУК Д.В. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЦИОНАЛЬНОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ /НА
ПРИМЕРЕ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ/

Диссертация /в виде рукописи/ на получение ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.08.01 - экономика землепользования. Совет по изучению производительных сил Украины НАН Украины. Киев, 1996.

Защитаются разработанные эколого-экономические принципы организации рационального аграрного землепользования и охраны земельных ресурсов при ведении сельского хозяйства. Обоснованы наиболее целесообразные и эффективные направления рационализации использования и охраны сельскохозяйственных угодий в условиях проведения земельной реформы и существования многоукладной экономики на селе, а также с учетом необходимости оздоровления окружающей природной среды и преодоления экологического кризиса в землепользовании.

Summary

BAGRIYCHUK D.V. ECOLOGICAL AND ECONOMIC BASES OF RATIONAL USE
AND PROTECTION OF AGRICULTURAL LANDS (ON THE EXAMPLE OF IVANO-
FRANKIVSK OBLAST)

Thesis (in the form of manuscript) for obtaining the scientific degree of Candidate of economic sciences on speciality 08.08.01 - economics of land use. Council for studies of productive forces of Ukraine. Ukrainian Academy of Sciences. Kiev, 1996.

The author defends elaborated ecological and economic principles of organisation of rational agrarian use of land and protection of land in the course of agricultural activities. In the thesis there have been substantiated advisable and efficient directions for rationalisation of use and protection of agricultural lands under the implementation of land reform and with multi-structural rural economy, as well as with regard to the need of improvement of the environment and overcoming the ecological crisis in the land use.

КЛЮЧЕВІ СЛОВА: еколого-економічні основи, еколого-економічна оцінка, екологічний стан земель, екологобезпечне землекористування, земельна реформа, земельність сільського господарства.

Підписано до друку 10.07.1996. Формат 60x84/16

Папір тип. № 1. Офс.друк.Умов.друк.арк.1,2

Умов.фарб.відб.1,2 Обл.-вид..арк.1,0

Замовл. №360 Тираж 100 прим. Безкоштовно

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

252032, Київ, бульвар Т.Шевченка, 60

Дільниця оперативного друку РВНС України НАН України

252032, Київ, бульвар Т.Шевченка, 60

AB 35.333